

KS. RAJMUND PIETKIEWICZ

Wrocław, PWT

PROLOG DO EWANGELII WEDŁUG ŚW. ŁUKASZA — KLUCZ DO LEKTURY DZIEŁA ŁUKASZOWEGO

Studium egzegetyczno-teologiczne Łk 1,1-4

1. Analiza lingwistyczna – 2. Analiza historyczno-krytyczna – 3. Przesłanie tekstu –
4. Podsumowanie

Ewangelia według św. Łukasza należy do najchętniej czytanych i na różne sposoby ilustrowanych ksiąg Nowego Testamentu. Takie perykopy, jak: *Zwiastowanie Maryi* (1,26-38), *Narodzenie Jezusa* (2,1-20), *Miłosierny Samarytanin* (10,30-37), *Syn marnotrawny* (15,11-32), *Dobry łotr* (23,39-43) czy *Uczniowie z Emaus* (24,13-35) — należą do najczęściej czytanych i komentowanych na ambonie i w katechetycznych salach. Trzy teksty z Łukaszowej Ewangelii: *Magnificat* (1,46-55), *Benedictus* (1,68-79) oraz *Nunc dimittis* (2,29-32) weszły na stałe do modlitwy liturgii godzin i wraz z Modlitwą Pańską i słowami konsekracji są najczęściej, bo codziennie recytowanymi tekstami ewangelicznymi. Trzecia Ewangelia doczekała się również wspaniałej ilustracji filmowej w postaci filmu *Jezus z Nazaretu* FRANCO ZEFFIRELLEGO, który do dziś spełnia swoją rolę w dziele ewangelizacji¹

Zgodnie ze starożytnymi standardami literackimi Łukasz jako jedyny z ewangelistów rozpoczyna swoją Ewangelię od prologu (1,1-4) skonstruowanego na wzór klasyczny. Ten fragment, chyba nieco zaniedbany w duszpasterstwie, może okazać się bardzo pomocny w całościowym studium trzeciej Ewangelii i Dziejów Apostolskich, gdyż zgodnie z klasycznymi kanonami stanowi klucz do lektury dzieła.

W niniejszym artykule postaramy się wydobyć owe kluczowe dla lektury elementy z pierwszych czterech wersetów Ewangelii według św. Łukasza. W tym celu przejdziemy przez podstawowe etapy analizy egzegetycznej tekstu biblijnego, które doprowadzą nas do wniosków natury teologicznej, istotnych dla zrozumienia założeń, celu i metody zastosowanej przez Ewangelistę.

---

¹ Zob. <http://www.filmjezus.org.pl> (2009).

1. Analiza lingwistyczna

1.1. Tekst

¹ Ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων, ² καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου, ³ ἔδοξε κάμοι παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς καθεξῆς σοι γράψαι, κράτιστε Θεόφιλε, ⁴ ἵνα ἐπιγινῶς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.

1.2. Wyodrębnienie jednostki literackiej

Granice analizowanego tekstu (Łk 1,1-4) są bardzo wyraźne: prolog składa się z jednego zdania złożonego, tzw. okresu retorycznego, czyli periodu² (zob. niżej, 2.1.), napisanego klasyczną greką. W wersecie 5 zmienia się styl: greka klasyczna przechodzi w hellenistyczną. Zmienia się również rodzaj literacki: kończy się period, a rozpoczyna narracja.

1.3. Krytyka tekstu

Również krytyka tekstu nie stwarza poważniejszych problemów. W wierszu 2 *Kodeks Bezy* (D) używa hellenistycznej formy καθά zamiast καθώς, co nie ma wpływu na sens wyrażenia³. W wierszu 3 dwa kodeksy łacińskie (b, q) po słowach *et mihi* (gr. κάμοι) czytają *et spiritui sancto*, co da się wytłumaczyć wpływem znanego wyrażenia z Dz 15,28: *Visum est enim Spiritui Sancto et nobis* (ἔδοξεν γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ καὶ ἡμῖν)⁴.

1.4. Analiza semantyczna

1.4.1. Wers 1

Czasownik ἐπιχειρέω (1a)⁵ w NT pojawia się jeszcze dwa razy (Dz 9,29; 19,13) i znaczy: „przykładam rękę, usiłuję, staram się, próbuję”⁶.

² Period jest kompozycją złożoną ze znacznej liczby zdań i terminów, tworzących zamkniętą jednostkę literacką. Gatunek ten jest rzadki w NT: obok Łk 1,1-4 do periodów można zaliczyć wprowadzenie do Hbr; zob. F. BLASS, A. DEBRUNNER, *Grammatica del greco del Nuovo Testamento*, wyd. F. Rehkopf, tł. wł. G. Pisi, (Introduzione allo studio della Bibbia. Supplementi 2), Brescia 1997² (dalej: BDR), § 464; A. OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA, *Okres retoryczny*, w: *Słownik terminów literackich*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1989, s. 325.

³ BDR § 453,1, przyp. 1; J.A. FITZMYER, *The Gospel according to Luke I–IX. Introduction, Translation, and Notes* (Anchor Bible 28/1), Garden City – New York 1981, s. 294.

⁴ L.T. JOHNSON, *The Gospel of Luke* (Sacra Pagina 3), Collegeville (MN) 1991, s. 28.

⁵ Szczegółowy podział tekstu na wersety — zob. punkt 1.6.

⁶ R. POPOWSKI, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1995, s. 229.

Słowo ἀνατάσσομαι (*hapax legomenon* w NT) w stronie zwrotnej oznacza „układam”, ale w grece klasycznej również „ustawiam w rząd, wymieniam kolejno”, a w sensie szerszym także „opowiadam kolejno” (wracając myślą do początku i przedstawiając kolejno bieg wypadków), „układam opowiadanie”⁷. Ewangelista używa tego słowa zamiast συντάσσομαι – „napisać, skomponować, ułożyć”, które pojawia się zazwyczaj w antycznych prologach⁸.

Rzeczownik διήγησις (*hapax legomenon* w NT) w grece klasycznej znaczy „opowiadanie, narracja, interpretacja, wyjaśnienie”⁹. Chodzi tu o opowiadanie (ustne lub na piśmie) wydarzeń historycznych, jak to wyraźnie Łukasz podkreśla w swoim prologu¹⁰. W dziele Łukaszowym διήγησις to nie tylko zwykłe opowiadanie faktów historycznych. Ewangelista wprowadza czasownik o tym samym temacie (διηγέομαι – „opowiadam, wykładam w szczegółach, rozpowiadam”) w kontekście głoszenia dzieł Bożych (Łk 8,39; 9,10; Dz 9,27; 12,17)¹¹.

Czasownik πληροφορέω pojawia się sześć razy w NT (Łk 1,1; Rz 4,21; 14,5; Kol 4,12; 2 Tm 4,5.17). W Łk 1,1 występuje w znaczeniu „wypełniam, spełniam, dokonuję”¹², w formie biernej.

Rzeczownik πράγμα (11 razy w NT: Mt 18,19; Łk 1,1; Dz 5,4; Rz 16,2; 1 Kor 6,1; 2 Kor 7,11; 1 Tm 4,6; Hbr 6,18; 10,1; 11,1; Jk 3,16) oznacza „czyn, uczynek, dzieło, fakt”¹³. Tutaj użyty w liczbie mnogiej — prawdopodobnie odpowiada semickiej idei מַעֲשֵׂה (gr. ῥήματα) – „słowa-czyny” Boga (Dz 5,32), co nie oznacza zwykłych wydarzeń, ale wydarzenia historii zbawienia¹⁴.

1.4.2. Wers 2

Czasownik παραδίδωμι (2a) w NT pojawia się 119 razy w różnych znaczeniach: „daję, przekazuję, dostarczam”, odnoszących się do podmiotu, którym jest Bóg, Jezus lub ludzie (zob. np. Mt 10,4; 17,22; Rz 8,32; Ga 2,20). Słowo to funkcjonuje również jako termin techniczny oznaczający przekaz tradycji (Mojżeszowej, liturgicznej, kerygmatycznej), wiary, postanowień apostoelskich, nauczania,

⁷ Tamże, s. 39; R. ROMIZI, *Greco antico. Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato*, Bologna 2007³, s. 106.

⁸ F. BOVON, *Das Evangelium nach Lukas*, t. I: *Lk 1,1–9,50* (Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament 3/1), Zürich – Neukirchen – Vluyn 1989, s. 31, 34. Liczne przykłady z literatury greckiej — zob. F. MONTANARI, *Vocabolario della lingua greca*, Torino 2000⁸, s. 2055.

⁹ MONTANARI, *dz. cyt.*, s. 563.

¹⁰ BOVON, *dz. cyt.*, s. 34.

¹¹ J.B. GREEN, *The Theology of the Gospel of Luke* (New Testament Theology), Cambridge 1995, s. 19.

¹² MONTANARI, *dz. cyt.*, s. 1694; C. RUSCONI, *Vocabolario del greco del Nuovo Testamento*, Bologna 1997, s. 279; POPOWSKI, *dz. cyt.*, s. 499.

¹³ POPOWSKI, *dz. cyt.*, s. 518.

¹⁴ BOVON, *dz. cyt.*, s. 35; S. GRASSO, *Luca. Traduzione e commento* (Commenti Biblici), Roma 1999, s. 53.

poleceń pochodzących od osób lub źródeł posiadających autorytet (Dz 6,14; 16,4; 1 Kor 11,2.23; 15,3; 2 P 2,21; Jk 3). W tym właśnie znaczeniu παραδίδομι występuje w Łk 1,2¹⁵

Rzeczownik ἀρχή (55 razy w NT w różnych znaczeniach) w tym miejscu odnosi się do początku działalności Jezusa. Według Łukasza „początek” nastąpił wraz z wystąpieniem Jana Chrzciciela: ἀρχάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου (Dz 1,22; por. Łk 3,23)¹⁶ W swoim przemówieniu po chrzcie Korneliusza Piotr używa słowa ἀρχή, wskazując na początek apostołowskiego przepowiadania i pierwszą manifestację Kościoła w dniu Pięćdziesiątnicy (Dz 11,15). Według tego tekstu ἀρχή to również zesłanie Ducha Świętego: ἐπέπεσεν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ’ αὐτοὺς ὡς περ καὶ ἐφ’ ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ. Te dwa początki bardzo dobrze korespondują z podziałem Łukaszwego dzieła na dwie części, które wskazują na dwa etapy historii zbawienia: czas ziemskiego życia Jezusa i czas Kościoła (zob. Dz 1,1-2).

Rzeczownik αὐτόπτης (*hapax legomenon* w NT) oznacza osobę, która „widzi własnymi oczyma, naocznego świadka”¹⁷. „Naoczni świadkowie”, o których pisze Łukasz, są także „sługami słowa” (ὑπηρέται τοῦ λόγου). Ὑπηρέτης to „sługa, osoba oficjalnie zatrudniona” W starożytności słowo to było stosowane również w znaczeniu „sługa bóstwa, posługujący bóstwu”¹⁸ W NT pojawia się 20 razy, przede wszystkim w znaczeniu „sługa, służący, podwładny” (np. Mt 5,25; Mk 14,54; J 7,32). Tylko cztery razy ὑπηρέτης oznacza osobę głoszącą słowo Boże (oprócz Łk 1,2 także w: Dz 13,5; 26,16; 1 Kor 4,1). W kontekście Łukaszwego prologu interesujące są zwłaszcza te teksty, w których ὑπηρέτης jest zastosowane na oznaczenie urzędu ustanowionego przez Chrystusa w celu świadczenia o Nim (Dz 26,16; 1 Kor 4,1)¹⁹

1.4.3. Wers 3

Czasownik δοκέω (w NT 62 razy) w Łk 1,3 jest użyty bezosobowo z celownikiem przyczyny sprawczej w znaczeniu „zdaje mi się, sądzę, myślę, postanawiam” W podobny sposób to samo słowo występuje w Dz, gdzie wyraża uroczystą decyzję autorytetów pierwotnej wspólnoty chrześcijan (15,22.25). Jeden raz oznacza czynność podjęcia decyzji przez tzw. sobór jerozolimski, co jest ukazane jako wspólne dzieło Ducha Świętego i Apostołów (Dz 15,28)²⁰

Παρακολουθέω (4 razy w NT) w grece klasycznej dosłownie znaczy „towarzyszę, idę za” (por. Mk 16,17), przenośnie zaś „utożsamiam się z czyjąś nauką, rozumiem” (por. 1 Tm 4,6; 2 Tm 3,10)²¹ W Łk 1,3 słowo to zostało użyte przenoś-

¹⁵ POPOWSKI, *dz. cyt.*, s. 462–463; G. NOLLI, *Vangelo secondo Luca. Testo greco, neovolgata latina, analisi filologica, traduzione italiana*, Città del Vaticano 1983, s. 2.

¹⁶ NOLLI, *dz. cyt.*, s. 2.

¹⁷ MONTANARI, *dz. cyt.*, s. 385; POPOWSKI, *dz. cyt.*, s. 83.

¹⁸ MONTANARI, *dz. cyt.*, s. 2212.

¹⁹ POPOWSKI, *dz. cyt.*, s. 627.

²⁰ *Tamże*, s. 141–142.

²¹ MONTANARI, *dz. cyt.*, s. 1567.

nie i, podobnie jak w historiografii antycznej, oznacza czynności przygotowawcze autora poprzedzające pisanie²².

Słowo ἄνωθεν (13 razy w NT) funkcjonuje jako przysłówek miejsca: „z góry” (np. Mt 27,51; Mk 15,38) lub — jak w Łk 1,3 — jako przysłówek czasu: „od początku”²³

Drugi z przysłówek z 3b, ἀκριβῶς (9 razy w NT), oznacza „dokładnie, ściśle, skrupulatnie” (zob. Mt 2,8). U Pawła i u Łukasza przysłówek ten w stopniu równym i wyższym odnosi się do przekazu lub do poznania doktryny chrześcijańskiej (Dz 18,25.26; 24,22; zob. również: Ef 4,15; 1 Tes 5,2)²⁴. Interesujący jest zwłaszcza tekst z Dz 18,24-26, gdzie ἀκριβῶς („dokładnie” — stopień równy) określa najpierw nauczanie Apollosa, a następnie ἀκριβέστερον („dokładniej” — stopień wyższy) nauczanie uzupełniające i pogłębiające Pryscylli i Akwili. Chodzi więc tu o nauczanie osoby, która w pewnym stopniu poznała już drogę Bożą (ἦν κατηχημένος — „był pouczonym, znał”):

Ἰουδαῖος δὲ τις Ἀπολλῶς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήνησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ κυρίου καὶ ζέων τῷ πνεύματι ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου· οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας προσελάβοντο αὐτὸν καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν ὁδὸν [τοῦ θεοῦ].

Zauważmy, że występuje tu przysłówek ἀκριβῶς razem z czasownikiem κατηχέω, podobnie jak w Łk 1,3-4, co sugeruje, że w podobnym duchu należy interpretować je w prologu Łukasowym, który wyraża intencje Ewangelisty, adresującego swoje dzieło do osób wstępnie zapoznanych z tym, co dotyczy Jezusa.

Kolejny przysłówek z 3b, καθεξῆς (5 razy w NT, wyłącznie w Łk i Dz), oznacza „kolejno, jedno po drugim” Łukasz stosuje ten termin głównie w znaczeniu porządku chronologicznego (Łk 8,1; Dz 3,24; 11,4), podobnie jak w Łk 1,3. Tylko raz przysłówek ten oddaje porządek topograficzny (Dz 18,23)²⁵

Przymiotnik κράτιστος (4 razy w NT, tylko w Łk i Dz): „dostojny, czcigodny”, w Dz jest adresowany wyłącznie do osób piastujących wysokie urzędy państwowe (zawsze w wołaczcu: Dz 23,26; 24,3; 26,25). Jednak w literaturze greckiej słowo to należało do typowej terminologii dedykacji, oznaczające zazwyczaj osoby wpływowe, ale niekoniecznie podkreślające ich rangę urzędową²⁶

1.4.4. Wers 4

Czasownik ἐπιγινώσκω (44 razy w NT) w NT znaczy „poznaję dokładnie”, gdy zachowuje klasyczne znaczenie przedrostka ἐπι- (np. Mt 14,35; Łk 24,16.31; 1 Kor 13,12; Rz 1,32), lub „rozumiem, wiem” (por. Mt 11,27; Dz 19,34; 2 Kor 1,13), gdy

²² BOVON, *dz. cyt.*, s. 37–38.

²³ POPOWSKI, *dz. cyt.*, s. 51.

²⁴ *Tamże*, s. 20.

²⁵ *Tamże*, s. 306; BOVON, *dz. cyt.*, s. 39.

²⁶ POPOWSKI, *dz. cyt.*, s. 347; BOVON, *dz. cyt.*, s. 39.

je traci. Klasyczny styl prologu wskazuje raczej na zastosowanie w Łk 1,4 pierwszego znaczenia²⁷

Κατηχέω (8 razy w NT) przez Łukasza i Pawła jest stosowane w znaczeniu „informuję, uczę, pouczam”, w odniesieniu do nauczania chrześcijańskiego (Dz 18,25; 1 Kor 14,19; Ga 6,6). W późniejszym okresie słowo to stało się terminem technicznym oznaczającym katechizację (*Drugi List Klemensa Rzymskiego do Koryntian* 17,1)²⁸

Rzeczownik ἀσφάλεια (3 razy w NT) oznacza „niezawodność” (Dz 5,23; 1 Tes 5,3), a w sensie przenośnym „pewność”, którą można mieć co do tego, czego się nauczyło. Słowo to występowało w starożytności w dziełach historycznych oraz w języku polityki i sądownictwa na określenie zaufania do jakiejś informacji, źródła, dokumentu. Często ἀσφάλεια pojawia się w parze z ἐπιγινώσκω i γράφω, podobnie jak w Łk 1,3-4 (por. Dz 25,26)²⁹

Podsumowując powyższy przegląd słownika Łukaszowego prologu, należy zauważyć, że dominuje tu słownictwo typowe dla tekstów dedykacyjnych i prologów otwierających dzieła literackie. W sposób szczególny podkreślone są elementy wskazujące na dokładność pracy autora, budzące wiarygodność i zaufanie do opisywanych wydarzeń i wykorzystanych źródeł.

1.5. Analiza morfologiczno-syntaktyczna

Zasadniczy szkielet Łukaszowego periodu opiera się na dwóch rozbudowanych zdaniach: głównym (ἔδοξε κάμοι – „postanowiłem i ja” — 3a) i podrzędnym (ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν – „Ponieważ wielu starało się” — 1a)³⁰.

1.5.1. Wers 1

Łukasz rozpoczyna prolog od spójnika przyczynowego ἐπειδήπερ, wskazującego na znaną czytelnikom przyczynę („ponieważ, skoro, jako że”)³¹. Podmiot zdania podrzędnego (1a) to πολλοί („wielu”). Orzeczenie ἐπεχείρησαν („starało się, przyłożyło rękę”) rządzi bezokolicznikiem ἀνατάξασθαι („ułożyć”). Taka konstrukcja (bezokolicznik z czasownikami wyrażającymi wolę, próbę, pragnienie) odpowiada zdaniu celowemu (dosłownie: „wielu przyłożyło rękę, aby ułożyć”)³² Διήγησιν („opowiadanie”) to dopełnienie bliższe bezokolicznika ἀνατάξασθαι. Brak rodzajnika przed διήγησιν wskazuje na różne opowiadania, bez odniesienia się do konkretnych dzieł jednoznacznie identyfikowanych przez czytelnika. Przyimek περί

²⁷ NOLLI, *dz. cyt.*, s. 4; POPOWSKI, *dz. cyt.*, s. 219–220.

²⁸ BOVON, *dz. cyt.*, s. 41; H. SCHÜRMAN, *Il Vangelo di Luca. Testo greco e traduzione. Commento ai capp. 1,1–9,50*, tł. wł. O. Soffritti (Commentario Teologico del Nuovo Testamento 3/1), Bercia 1983, s. 93.

²⁹ BOVON, *dz. cyt.*, s. 40; POPOWSKI, *dz. cyt.*, s. 80.

³⁰ Zgodnie z zasadami kompozycji okresów retorycznych; zob. OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA, *art. cyt.*

³¹ BDR § 456,3.

³² BDR § 392, przyp. 2a.

(z dopełniaczem) określa bliżej opowiadanie: „opowiadanie o...”. Imiesłów *πεπληροφορημένων* precyzuje *πραγμάτων*: „o dokonanych zdarzeniach” Obecność rodzajnika określonego *τῶν* wskazuje na „dokonane wydarzenia” dobrze znane czytelnikowi. Strona bierna imiesłowu (*passivum theologicum*) wskazuje na Boga jako autora wspomnianych wyżej wydarzeń. Wyrażenie przyimkowe *ἐν ἡμῖν* należy interpretować jako określenie miejsca, gdzie dokonały się owe wydarzenia: „pośród nas”

1.5.2. Wers 2

Καθώς wprowadza zdanie podrzędne porównawcze odnoszące się do zdarzeń z 1c³³ i oznacza ścisłą zbieżność porównywanych rzeczywistości. Orzeczenie tego zdania *παρέδοσαν* („przekazali” – aoryst od *παραδίδωμι*) zostało tu zastosowane w formie klasycznej, spotykanej tylko raz w NT. Dopełnienie dalsze czasownika to zaimek osobowy *ἡμῖν* („nam”). Podmiot jest tu podwójny: *οἱ αὐτόπται καὶ ὑπηρέται* („naocznymi świadkami i sługami”). Rodzajnik określony to znak, że czytelnik wie, o które osoby chodzi. Jeden rodzajnik z dwoma rzeczownikami oznacza, że obydwa odnoszą się do tej samej grupy, w ten sposób bliżej określonej: ci sami, którzy byli naocznymi świadkami, stali się też sługami³⁴ Określenie czasu *ἀπ’ ἀρχῆς* („od początku”) łączy się z imiesłowem *γενόμενοι*, który zastępuje zdanie podrzędne: „ci, którzy od początku byli (stali się; zostali ustanowieni) naocznymi świadkami i sługami” Z samej analizy składni nie wynika jasno, czy *γενόμενοι* odnosi się tylko do *ὑπηρέται*, czy również do *αὐτόπται*. Pewne miejsca paralelne w Dz, gdzie świadkiem się staje (jest się ustanowionym), wskazują na drugie rozwiązanie (Dz 1,22; 25,16)³⁵ *Τοῦ λόγου* („słowa”) określa bliżej tylko drugą część podmiotu: *ὑπηρέται* (...) *τοῦ λόγου*³⁶.

1.5.3. Wers 3

Od czasownika *ἔδοξε* („wydało mi się, postanowiłem”) (3a) rozpoczyna się drugi segment periodu, który zawiera zdanie główne. Czasownik jest użyty w formie bezosobowej z bezokolicznikiem *γράψαι* („napisać”) i celownikiem przyczyny sprawczej *κάμοι*: „postanowiłem i ja (...) napisać”³⁷. Bezokolicznik *γράψαι* obejmuje całość pisarskiej pracy Łukasza (*aoristum complexivum*) włożonej w jego dzieło. Imiesłów *παρηκολουθηκότι* określa bliżej *κάμοι*: „(...) i ja, który zbadałem” Czas *perfectum* imiesłowu oznacza obecny stan jako rezultat dokonanej w przesz-

³³ BDR § 453.

³⁴ BOVON, *dz. cyt.*, s. 37; FITZMYER, *dz. cyt.*, s. 294.

³⁵ Nie zawsze pojawia się tu ta sama terminologia, np. w Dz 1,22 mamy *μάρτυρα γενέσθαι*; w Dz 26,16 — *προχειρίσασθαι σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα*, idea jednak jest ta sama; zob. też: BOVON, *dz. cyt.*, s. 37.

³⁶ NOLLI, *dz. cyt.*, s. 2–3.

³⁷ BDR § 397, przyp. 5; § 410, przyp. 2; M. ZERWICK, M. GROSVENOR, *A Grammatical Analysis of the Greek New Testament*, Roma 1996⁵, s. 167.

łości czynność: „z badałem, i oto efektem mojej pracy jest to właśnie dzieło”. Przysłówek ἄνωθεν precyzuje sposób zbadania wszystkiego: „od początku”. Πᾶσιν jest dopełnieniem bliższym imiesłowu παρηκολουθηκότι, który wymaga celownika: „z badałem wszystko (wszystkie rzeczy)”. Πᾶσιν jest rodzaju nijakiego i odnosi się do πραγμάτων (por. Dz 1,1)³⁸ Użycie zwrotu ἄνωθεν πᾶσιν jest niezgodne z zasadami greki klasycznej, w której po słowach zakończonych na spółgłoskę stosowało się formę ἅπας³⁹. Kolejno występują dwa przysłówki sposobu: ἀκριβῶς καθεξῆς. Składania grecka pozwala połączyć ἀκριβῶς z imiesłowem παρηκολουθηκότι: „który z badałem dokładnie”, lub/i z bezokolicznikiem γράψαι: „dokładnie napisać”⁴⁰ Wydaje się, że można zaakceptować celowość obydwu rozwiązań równocześnie, gdyż Łukasz ma zwyczaj krzyżowania relacji syntaktycznych z dwoma terminami: poprzedzającym i następującym⁴¹ Σοι jest dopełnieniem dalszym bezokolicznika γράψαι: „napisać tobie” i wskazuje na adresata dzieła. Θεόφιλε to imię własne w wołacz, zapisane bez wykrzyknika ὦ — zgodnie z regułami hellenistycznymi, a przeciwko zwyczajom klasycznym. Opuszczenie wykrzyknika może być również lacyzmem⁴². Κράτιστε („dostojny”) to wołacz przymiotnika ἀγαθός w stopniu najwyższym — tutaj określa adresata dzieła.

1.5.4. Wers 4

Wers 4 zawiera dwa zdania podrzędne. Pierwsze jest wprowadzone za pomocą spójnika ἵνα, który z trybem łączącym może mieć znaczenie celowe: „abyś się przekonał dokładnie”, lub skutkowe: „tak że się przekonasz dokładnie” W tym kontekście obydwie kombinacje są możliwe. Użycie aorystu ἐπιγνῶς („przekonał dokładnie”) podkreśla, że zdobyte przez Teofila przekonanie będzie trwałe i definitywne. Dopełnieniem bliższym ἐπιγνῶς jest ἀσφάλεια („pewność”). Umieszczenie tego rzeczownika na końcu zdania silnie podkreśla jego znaczenie, wzmocnione dodatkowo przez rodzajnik określony. Przyimek περί z dopełniaczem wprowadza zdanie podrzędne względem poprzedniego (4a). Na skutek ściągnięcia zaimka względnego mamy περί ὧν κατηχήθης λόγων zamiast περί τῶν λόγων, οὓς κατηχήθης lub τῶν λόγων, περί ὧν κατηχήθης⁴³. Κατηχήθης to *aoristum complexivum*, które obejmuje wszelkiego rodzaju nauczanie o Chrystusie, jakie Teofil otrzymał. Taki aspekt koresponduje dobrze ze stroną bierną czasownika, który jest tutaj pozbawiony podmiotu⁴⁴

³⁸ BOVON, *dz. cyt.*, s. 38; SCHÜRMAN, *dz. cyt.*, s. 86.

³⁹ BDR § 275, przyp. 1.

⁴⁰ B. PRETE, *L'opera di Luca. Contenuti e prospettive*, Torino 1986, s. 70–71; BOVON, *dz. cyt.*, s. 49–50; FITZMYER, *dz. cyt.*, s. 297–298.

⁴¹ Jest to opinia H.J. Cadbury'ego; zob. BOVON, *dz. cyt.*, s. 38–39.

⁴² BDR § 5, przyp. 16; § 146, przyp. 4.

⁴³ BDR § 159, przyp. 1; § 294,6, przyp. 8; ZERWICK, GROSVENOR, *dz. cyt.*, s. 168; M. ZERWICK, *Biblical Greek Illustrated by Examples*, Roma 2005⁸, § 16.

⁴⁴ NOLLI, *dz. cyt.*, s. 4–5.

1.6. Struktura i przekład

Przeprowadzona analiza składni umożliwia dokładniejsze określenie struktury tekstu (odpowiadające sobie elementy zostały wyróżnione tym samym typem czcionki):

- ^{1a} Ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν
 Ponieważ wielu starało się (dosł.: przyłożyło rękę),
- ^{1b} ἀνατάξασθαι διήγησιν
 (aby) ułożyć opowiadanie
- ^{1c} περὶ τῶν *πεπληροφορημένων* ἐν ἡμῖν πραγμάτων,
 o dokonanych pośród nas zdarzeniach,
- ^{2a} καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν
 jak przekazali nam
- ^{2b} οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου,
 ci, którzy od początku naoczni i sługami byli (stali się) słowa,
- ^{3a} ἔδοξε κάμοι
 postanowiłem i ja,
- ^{3b} *παρηκολουθηκότε* ἀνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς
 (który zbadałem) zbadawszy od początku wszystko starannie,
- ^{3c} καθεξῆς σοι *γράψαι*,
 po kolei tobie napisać,
- κράτιστε Θεόφιλε,
 dostojny Teofilu,
- ^{4a} ἵνα ἐπιγινῶς
 abyś przekonał się dokładnie,
- ^{4b} περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν
 o [których] zostałeś pouczonej rzeczy pewności.

Period jest skomponowany z dwóch paralelnych segmentów: wiersze 1-2 i 3-4. Zdanie podrzędne, tzw. poprzednik lub *protasis* (w. 1a), zależy od zdania głównego, tzw. następnika lub *apodosis* (w. 3a): „ponieważ wielu starało się (...), postano-

wiłem i ja”⁴⁵ W tej parze κάμοι („i ja”) zostało przeciwstawione πολλοί („wielu”). Każda z tych dwóch części rządzi równoważnikiem zdania z bezokolicznikiem: ἐπεχείρησαν („starło się” — 1a) – ἀνατάξασθαι („ułożyć” — 1b); ἔδοξε („postanowiłem” — 3a) – γράψαι („napisać” — 3c). Każdy z segmentów zawiera po jednym równoważniku zdania z imiesłowem: πεπληροφορημένων („dokonanych” — 1c) modyfikuje równoważnik zdania 1b: „ułożyć opowiadanie o dokonanych pośród nas zdarzeniach”; παρηκολουθηκότι („zbadawszy” — 3b) modyfikuje zdanie główne 3a: „postanowiłem i ja, zbadawszy”. Πᾶσιν („wszystko” — 3b) odsyła do πραγμάτων („zdarzeniach” — 1c). Obydwa segmenty rozpoczynają się więc od konstrukcji składającej się z trzech elementów, w których bezokoliczniki i imiesłowy zostały ułożone koncentrycznie:

^{1a} πολλοὶ	^{1b} ἀνατάξασθαι	bezokolicznik
	^{1c} πεπληροφορημένων	imiesłów
^{3a} κάμοι	^{3b} παρηκολουθηκότι	imiesłów
	^{3c} γράψαι	bezokolicznik

Końcowe części każdego z segmentów (ww. 2 i 4) składają się z dwóch zdań podrzędnych: zdania porównawczego (καθώς — 2a) i celowego (lub skutkowego, por. 1.5.4; ἵνα — 4a). 2a z czasownikiem w aoryście (podobnie jak 1a) παρέδοσαν („przekazali”) odsyła do przeszłości. Zdanie celowe 4a, również z aorystem (ἐπιγνώσ – „abyś się przekonał dokładnie”), odsyła do przyszłości, ale aoryst κατηγήθης („zostałeś pouczony” — 4b) ponownie odnosi się do przeszłości (podobnie jak παρέδοσαν — 2a i ἐπεχείρησαν — 1a). W obydwu segmentach powtarza się rzeczownik λόγος (2b i 4b).

^{1a} ἐπεχείρησαν	^{2a} καθὼς	παρέδοσαν	aoryst odsyła do przeszłości
		^{2b} γινόμενοι	<u>λόγου</u> aoryst + λόγος
	^{4a} ἵνα	ἐπιγνώσ	aoryst odsyła do przyszłości
		^{4b} κατηγήθης	<u>λόγων</u> aoryst + λόγος

Badając strukturę tekstu, zauważamy również pewne logiczne i terminologiczne zależności: rzeczowniki πραγμάτων („zdarzeniach”) i λόγου („słowa”), zamykające wersy 1c i 2b, mają swoje odpowiedniki w πᾶσιν („wszystko”) i λόγων

⁴⁵ Por. OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA, *art. cyt.*

(„rzeczy” — 3b i 4b). Natomiast ἀπ’ ἀρχῆς („od początku” — 2b) jest zestawiony z ἀνωθεν („od początku” — 3b).

Warto również podkreślić relacje między osobami występującymi w poszczególnych częściach periodu, które reprezentują różne uzupełniające się etapy rozpowszechniania opowiadania o dokonanych wydarzeniach: πολλοί („wielu” — 1a) to poprzednicy Łukasza, którzy podobnie jak on podjęli próby spisania dokonanych wydarzeń; οἱ ἀπ’ ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρεταὶ γενόμενοι τοῦ λόγου — „ci, którzy od początku naocznymi świadkami i sługami byli słowa” (2b) — to bezpośredni świadkowie wydarzeń opowiadający je ustnie; w drugim segmencie pojawia się osoba autora (κάμοί), który na nowo podejmuje dzieło „wielu”, oraz adresat tego dzieła — Teofil (σοι — „tobie”; κράτιστε Θεόφιλε — „dostojny Teofilu”). Zaimek osobowy (ἡμῖν — „nas, nam” — 1c i 2a) obejmuje wszystkie wymienione wyżej grupy osób⁴⁶.

2. Analiza historyczno-krytyczna

2.1. Gatunek literacki

W starożytności pierwsze zdania dzieła literackiego spełniały rolę podobną do dzisiejszej strony tytułowej: otwierając dzieło, informowały czytelnika, jakiego rodzaju treści powinien się spodziewać. Podobną funkcję pełni analizowany tekst, który jest periodem otwierającym Łukaszową Ewangelię. Jak już zauważyliśmy, styl i słownictwo prologu są takie jak w innych znanych dziełach hellenistycznych. I tak: ἐπειδὴπερ, πολλοί, ἐπιχειρεῖν, διήγησις, πραγμάτα, παραδιδόναι, αὐτόπται, παρακολουθεῖν, ἀκριβῶς, καθεξῆς, κράτιστος, ἀσφάλεια — należą do typowego słownictwa periodów epoki⁴⁷

Do charakterystycznych cech tego gatunku należało: wspomnienie poprzedników zajmujących się tym samym zagadnieniem, ocena ich dzieł ze szczególnym zwróceniem uwagi na wiarygodność (czy byli świadkami naocznymi, czy przekazali informacje z pierwszej ręki), zaprezentowanie planu własnej książki oraz, na zakończenie, wymienienie swojego imienia oraz określenie celu dzieła. Często tego typu prologi zawierały dedykację. Dzieło zbyt obszerne musiało być podzielone na większą ilość ksiąg. W tym przypadku pierwszy prolog dotyczył całości, ale każda z ksiąg również była poprzedzana kilkoma zdaniami nawiązującymi do reszty dzieła. Prolog do Łk, jak również prolog do Dz, zawiera prawie wszystkie wspomniane wyżej elementy. Brakuje w nich imienia autora, co łatwo wytłuma-

⁴⁶ Zob. R. MEYNET, *L'Évangile de Luc* (Rhétorique Sémitique 1), Paris 2005, s. 32–33.

⁴⁷ GREEN, *dz. cyt.*, s. 17–18; PRETE, *dz. cyt.*, s. 66, przyp. 65; L. SABOURIN, *L'Évangile de Luc. Introduction et commentaire*, Roma 1985, s. 52.

czyć chrześcijańską i biblijną tradycją, według której spora część dzieł historycznych była anonimowa. Zgodnie ze zwyczajami starożytnych, poprzedników wymieniano w celu krytyki: ukazywano słabe punkty ich dzieł, aby w ten sposób usprawiedliwić własne przedsięwzięcie literackie. Inaczej jest u Łukasza nie podejmującego krytyki owych „wielu” (1a), którzy przed nim podjęli trud spisania tych samych wydarzeń⁴⁸

Z krótkiej analizy samego rodzaju literackiego periodu Łukaszowego można wywnioskować, że Łk 1,1-4 stanowi wprowadzenie do podzielonego na dwie części dzieła: Ewangelii i Dziejów Apostolskich. Gatunek samego dzieła jest często określany jako historia hellenistyczna z elementami biografii hellenistycznej oraz apologii hebrajskiej. Period pełni tutaj zwyczajową funkcję otwarcia dzieła⁴⁹

2.2. *Sitz im Leben*

Już sam fakt rozpoczęcia Ewangelii od periodu, co prezentuje ją jako dzieło literackie, zgodnie ze zwyczajami epoki oznacza, że Łukasz podejmuje trud inkulturacji: jest on pisarzem chrześcijańskim, który otwiera się na dialog z kulturą grecką⁵⁰ W ten sposób Łk 1,1-4 wskazuje nie tylko na cel dzieła, ale również na środowisko, w którym żyje i pisze autor: Ewangelista zwraca się do czytelnika obeznanego z kulturą i literaturą grecką, który jest w stanie poradzić sobie zarówno z greką klasyczną, jak i z hellenistyczną⁵¹.

Z pierwszych wersetów trzeciej Ewangelii wynika jasno, że zakłada ona pewną znajomość nauczania Jezusa ze strony czytelnika (4), a więc adresaci to nie środowisko hellenistyczne rozumiane ogólnie, ale ci spośród hellenistów, którzy zapoznali się wstępnie z Dobrą Nowiną, a teraz pragną usystematyzować i pogłębić znajomość doktryny⁵²

2.3. Źródła

Nie można mówić o źródłach Łk 1,1-4 w taki sam sposób, jak mówi się o źródłach wykorzystanych przez Ewangelistę przy pisaniu reszty dzieła (Mk, Q, źródła własne). Prolog jest kompozycją własną autora, wzorowaną na innych dziełach starożytnych (pod względem słownictwa, stylu, układu zdań), i tylko w tym sensie można mówić o jego źródłach⁵³

⁴⁸ G. ROSSÉ, *Il Vangelo di Luca. Commento esegetico e teologico*, Roma 2001, s. 9; BOVON, *dz. cyt.*, s. 32–33.

⁴⁹ JOHNSON, *dz. cyt.*, s. 5–6; GREEN, *dz. cyt.*, s. 17–19.

⁵⁰ ROSSÉ, *dz. cyt.*, s. 10.

⁵¹ GREEN, *dz. cyt.*, s. 16–17; GRASSO, *dz. cyt.*, s. 16–17.

⁵² Por. GREEN, *dz. cyt.*, s. 16–17; ROSSÉ, *dz. cyt.*, s. 10.

⁵³ MEYNET, *dz. cyt.*, s. 30.

Łukasz miał do dyspozycji wiele przykładów periodów w literaturze klasycznej i hellenistycznej, wśród których najczęściej wymienia się kompozycje historyków klasycznych: HERODOTA, TUKIDYDESA, POLIBIUSZA, oraz pisarzy hellenistycznych zajmujących się historią, ale też innymi dziedzinami ówczesnej wiedzy: DIOSKORIDESA PEDANIOSA, HIPOKRATESA, ARYSTONA i JÓZEFA FLAWIUSZA⁵⁴ Wśród wzorów treści periodu najczęściej wymienia się prologi do ksiąg biblijnych: prolog do Syr, 2 Mch 2,19-32⁵⁵

3. Przesłanie tekstu

3.1. Wers 1

Rozpoczynając swój prolog od spójnika przyczynowego ἐπειδήπερ („ponieważ, jako że”), Łukasz zdaje się odpowiadać na ukryte w nim pytanie: „Dlaczego piszesz, skoro wielu innych pisało już na ten temat?” Odpowiedź zawarta jest w tekście: „Właśnie dlatego, że wielu już próbowało pisać, również i mnie wydało się rzeczą dobrą napisać własne dzieło” Taka odpowiedź zakłada, że Łukasz nie będzie polemizował ze swoimi poprzednikami. Raczej pragnie do ich dzieł dodać coś, co według niego zostało pominięte (zob. niżej)⁵⁶

Ewangelista wspomina swoich poprzedników, posługując się słowem „wielu” (πολλοί), co nie musi oznaczać licznej grupy osób. Słowo to należało w starożytności do technicznego języka rozpoczynającego dzieła literackie. Był to rodzaj stylistycznej przesady, która miała pozyskać czytelnika⁵⁷ Kim byli poprzednicy Łukasza? W grupie owych „wielu” należy widzieć na pewno Marka Ewangelistę, autora źródła Q oraz autorów innych źródeł dziś zaginionych, a wykorzystanych w trzeciej Ewangelii. Jak zauważyliśmy wyżej, wyrażenie „ponieważ wielu starało się” nie oznacza, że Łukasz ocenia negatywnie prace tych, którzy go poprzedzili — należą oni przecież do grona świadków Tradycji apostoelskiej — raczej uważa siebie samego za należącego do ich grona („ponieważ wielu [...], postanowiłem i ja”), z tym, że pragnie udostępnić czytelnikowi własne dzieło⁵⁸. Czego zatem brakowało wcześniejszym dziełom? Co nowego wnosi trzecia Ewangelia? Przede wszystkim jest to dzieło szersze niż Ewangelia św. Marka czy Q. Przykładowo: obejmuje narodziny i dzieciństwo Jezusa oraz szerzej opisuje wydarzenia po zmartwychwstaniu. Ponadto pragnie przedstawić życie Jezusa z większą dokładnością

⁵⁴ FITZMYER, *dz. cyt.*, s. 288–289.

⁵⁵ MEYNET, *dz. cyt.*, s. 34–36; GRASSO, *dz. cyt.*, s. 52, nr 2, 3.

⁵⁶ Por. NOLLI, *dz. cyt.*, s. 1.

⁵⁷ O. DA SPINETOLI, *Luca. Il Vangelo dei poveri* (Commenti e Studi Biblici), Assisi 1999⁴, s. 44, przyp. 2.

⁵⁸ Por. ROSSÉ, *dz. cyt.*, s. 9; JOHNSON, *dz. cyt.*, s. 29–30.

i w nieco innym, niż to uczynili poprzednicy, porządku, wykorzystując opowiadania znane już czytelnikowi np. z lektury Mk. Pragnie przecież zaproponować bardziej wymagającemu odbiorcy dzieło literackie napisane w lepszym, bliższym klasycznym ideałom, stylu⁵⁹

Łukasz ma zamiar „ułożyć (napisać po kolei, skomponować, zredagować) opowiadanie (historyczne)”, które oddaje porządek wydarzeń⁶⁰. Διήγησις („opowiadanie historyczne”) jest dziełem uporządkowanym, złożonym z następujących po sobie relacji z wydarzeń, które są opisywane zgodnie z przyjętym wcześniej planem i koncepcją dzieła⁶¹. Jak to zauważyliśmy wyżej, nie chodzi tu jednak o zwykłe historyczne wydarzenia, ale o zbawcze dzieła Boga dokonane w historii. Dla Łukasza opowiadanie historii oznacza proklamację, przepowiadanie, narracyjną interpretację dzieł Bożych dokonanych w Jezusie⁶². Łukaszowy plan, czyli porządek wydarzeń, nie jest więc wyłącznie historyczny, chronologiczny, jest czymś więcej: jest porządkiem historiozbawczym.

Chodzi tu o „wydarzenia dokonane pośród nas”. Przyimek περί w starożytnej grece funkcjonował jako termin techniczny wprowadzający tytuł książki lub rozdziału, wskazując na ich zawartość⁶³, a więc Łukaszowa Ewangelia opisuje wydarzenia historii zbawienia zaplanowane i zrealizowane przez Boga jako wypełnienie wcześniej danych obietnic (zob. Łk 1,55.70; 4,21). Relacja między πράγματα i ׀ַבְּרִיָּם (zob. p. 1.4.1.) nasuwa myśl, że dotyczą one osoby Jezusa i Jego czynów, które stanowią pełnię zbawczych dzieł Boga. Mamy tu do czynienia z ideami przypominającymi wątki pism Janowych, lecz wyrażonymi za pomocą innej terminologii (zob. J 1,1-18; 1 J 1,1-4): Słowo Boga „przez swoje nauczanie i przejawy mocy wypełniło to, co samo oznaczało”⁶⁴. Użycie *passivum theologicum* w *perfectum* (πεπληροφορημένων) wskazuje na Boga jako autora wydarzeń, których konsekwencje trwają aż do czasów adresatów Ewangelii i oczywiście dłużej⁶⁵. Kto więc słucha lub czyta o tych wydarzeniach, spotyka Słowo Boga, Jezusa Chrystusa, i doświadcza zbawczej mocy Boga przez wypełnienie się obietnic⁶⁶.

Zbawcze wydarzenia, o których opowiada Łukasz, dokonały się „pośród nas”, co odnosi się nie tylko do pokolenia Łukaszowego, lecz dotyczy całości szczytowego etapu historii zbawienia, który rozpoczął się wraz z przyjściem Jezusa, a który obejmuje również czasy Łukasza i Teofila. W ten sposób „wydarzenia dokonane

⁵⁹ BOVON, dz. cyt., s. 34–35.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Zob. R.C. TANNEHILL, *The Narrative Unity of Luke-Acts. A Literary Interpretation*, t. I: *The Gospel according to Luke*, Philadelphia 1986, s. 10.

⁶² GREEN, dz. cyt., s. 19.

⁶³ BOVON, dz. cyt., s. 35.

⁶⁴ MEYNET, dz. cyt., s. 36.

⁶⁵ NOLLI, dz. cyt., s. 1; GRASSO, dz. cyt., s. 53; DA SPINETOLI, dz. cyt., s. 44.

⁶⁶ Por. MEYNET, dz. cyt., s. 36; DA SPINETOLI, dz. cyt., s. 46–47.

pośród nas” to nie tylko te opisane w Ewangelii, ale również wydarzenia opowiedziane w Dz (Łukasz w Dz stosuje pierwszą osobę liczby mnogiej, np. 16,10.11.12.13)⁶⁷. Za L. SABOURINEM zauważmy, że również brak imienia Jezus w Łk 1,1-4 sugeruje szeroką, czyli obejmującą Łk i Dz, interpretację ἐν ἡμῖν (por. też Dz 1,1)⁶⁸

3.2. Wers 2

W poprzednim wersecie Ewangelista skoncentrował się na wydarzeniach historiozbawczych oraz na pierwszych próbach ich spisania. W wersecie 2 jego uwaga skupia się na tym, w jaki sposób opowiadanie o Jezusie dotarło do Jego czasów. W tym celu odwołuje się do naocznych świadków i sług słowa, czyli do grona najbliższych uczniów Jezusa, którzy przekazali Ewangelię następnemu pokoleniu. Łukasz należy więc do drugiego pokolenia chrześcijan, dla którego Dobra Nowina o Jezusie jest przekazywana jako Tradycja (παράδοσις) sięgająca swoimi korzeniami naocznych świadków.

Kim byli owi „naoczni świadkowie i słudzy słowa”? Niewątpliwie należy do nich zaliczyć Apostołów (Dz 1,22), ale zapewne i tych, którzy towarzyszyli Jezusowi oraz Apostołom przez cały czas ziemskiej działalności Jezusa, a którzy widzieli Pana po Jego zmartwychwstaniu (zob. Dz 1,8.21-22).

Wyrażenie καθὼς παρέδοσαν („jak przekazali”) wskazuje na ustną Tradycję przekazu o Jezusie, która w czasach Łukasza staje się Tradycją spisaną⁶⁹

Łukasz z naciskiem podkreśla, że ci, którzy przekazali Tradycję ustną, byli naocznymi świadkami. Świadcstwo bezpośrednie miało w historiografii starożytnej szczególne znaczenie, gdyż stawało się gwarantem wiarygodności. Zgodnie z Łukaszowym rozumieniem przekazywanych wydarzeń historiozbawczych „naoczni świadkowie i słudzy słowa” świadczą nie tylko o faktach, ale również o tym, że poprzez Jezusa objawiła się zbawcza moc Boga. Są oni świadkami nie tylko życia i zmartwychwstania Jezusa, ale także tego, co stało się później, aż do czasów Łukasza. W ten sposób Łukasz jako historyk chce zapłacić lukę czasową, jaka w odczuciu czytelników Ewangelii mogłaby się wytworzyć między nim a opisywanymi wydarzeniami. Zostaje ona zapelniona przez opowiadanie naocznych świadków działających do czasów Łukasza i adresatów jego dzieła⁷⁰

Dla Łukasza wielkie znaczenie ma także wspólnota, która otrzymała i przechowała Tradycję. Łukasz mówi o niej, posługując się „eklezyjologicznym ἡμῖν” (liczba mnoga; zob. Dz 1,21-22; 15,28), i przez to podkreśla, że adresatem παράδοσις

⁶⁷ BOVON, *dz. cyt.*, s. 35–36; GRASSO, *dz. cyt.*, s. 53; JOHNSON, *dz. cyt.*, s. 27; DA SPINETOLI, *dz. cyt.*, s. 44–45; FITZMYER, *dz. cyt.*, s. 293–294; inaczej: SCHÜRMAN, *dz. cyt.*, s. 77–80.

⁶⁸ SABOURIN, *dz. cyt.*, s. 52.

⁶⁹ BOVON, *dz. cyt.*, s. 36.

⁷⁰ *Tamże*, s. 36.

jest prawomocna wspólnota pierwotnego Kościoła. Ta eklezjologiczna droga przekazu staje się gwarantem wiarygodności również dla pisemnych prób utrwalenia Ewangelii⁷¹

Za *passivum theologicum* imiesłowu γεγόμενοι kryje się urząd ustanowiony przez Boga, oficjalne nauczanie z Bożego mandatu (por. Łk 24,48n; Dz 1,2.8.22; 4,19n; 10,42). Z tego powodu apostołskie przepowiadanie i przekazana przez Apostołów Tradycja cieszą się w Kościele wartością normatywną⁷².

3.3. Wers 3

Wers 3 zawiera dwie nowości co do przekazu Ewangelii w pierwotnym Kościele. Autor, co prawda, nie podaje swojego imienia, ale nie jest zupełnie anonimowy, jako pierwszy z Ewangelistów pisze, posługując się pierwszą osobą (κάμοί). Owo „i mnie” zarówno przez manuskrypty, jak i przez starożytną Tradycję było identyfikowane z Łukaszem, lekarzem, towarzyszem św. Pawła (Kol 4,14; 2 Tm 4,11; Flm 24)⁷³ Druga nowość — to imienna dedykacja dzieła⁷⁴

Czasownik ἔδοξε z celownikiem przyczyny sprawczej, stosowany przez Łukasza w uroczystych formułach wyrażających decyzję kolegium apostołskiego (por. Dz 15,22.25), akcentuje autorytet dzieła. Ewangelista podkreśla, że od początku i wnikliwie przebadał wszystkie sprawy i napisał o nich w sposób dokładny i po kolei. W ten sposób pragnie zapewnić czytelnika, że pomimo pewnej odległości czasowej od faktów miał osobisty kontakt z ich naocznymi świadkami i przekazaną przez nich Tradycją, a więc podaje informacje z pierwszej ręki, co jest bardzo istotne dla dzieła o historycznych ambicjach⁷⁵

Egzegeci dyskutują, czy ἀπ' ἀρχῆς (2b) i ἄνωθεν (3b) są synonimami (np. F. BOVON)⁷⁶, czy raczej pierwsze wyrażenie odwołuje się do początku działalności Jezusa (chrzest Janowy), a drugie do początku Jego ziemskiego życia (np. H. SCHÜRMAN, L. SABOURIN)⁷⁷ Wydaje się, że w Ewangelii według św. Łukasza takie rozróżnienie jest słuszne, gdyż pierwszy termin rzeczywiście odnosi się do początku publicznej działalności Jezusa, ale samo opowiadanie rozpoczyna się od tzw. Ewangelii dzieciństwa.

Wybór znaczenia przysłówka καθ' ἑξῆς (porządek chronologiczny, geograficzny lub logiczny) zależy od sposobu widzenia kryterium porządkującego treść. Więk-

⁷¹ SCHÜRMAN, *dz. cyt.*, s. 83.

⁷² *Tamże*, s. 85.

⁷³ ROSSÉ, *dz. cyt.*, s. 7; BOVON, *dz. cyt.*, s. 39–40. Tytuł Ewangelii z imieniem Łukasza zawierają następujące kodeksy: S, B, A, D, L, R, W, Q, X, Y.

⁷⁴ BOVON, *dz. cyt.*, s. 37.

⁷⁵ *Tamże*, s. 37–38.

⁷⁶ *Tamże*, s. 38; por. też: FITZMYER, *dz. cyt.*, s. 296, 298.

⁷⁷ SCHÜRMAN, *dz. cyt.*, s. 87; SABOURIN, *dz. cyt.*, s. 53.

szość egzegetów opowiada się za porządkiem chronologicznym lub geograficznym. Niektórzy rozumieją *καθεξής* jako słowo wyrażające idee porządku logicznego (J. KÜRZINGER, M. VÖLKEL)⁷⁸. E. ROSSÉ uważa, że chodzi tu raczej o porządek widziany z perspektywy historii zbawienia, czyli o takie przedstawienie wydarzeń, które ukazuje Boga objawiającego się w Jezusie⁷⁹. Opinia ta, nie wykluczając porządku geograficznego, a tym bardziej chronologicznego, bardzo dobrze współgra z celem trzeciej Ewangelii, tzn. próbą historiozbawczego przedstawienia życia i nauczania Jezusa. Również w Łk 1,1-4 aspekt historiozbawczy zajmuje miejsce centralne. Podobnego zdania jest H. Schürmann, który uważa, że mowa jest tu o porządku w sensie tradycyjnego schematu prezentującego życie Jezusa ujętego w ramy kerygmatyczne⁸⁰.

Łukasz podkreśla fakt pisania swojego dzieła. Odziedziczył on Tradycję w części pisaną („aby ułożyć opowiadanie”; „postanowiłem i ja ... napisać”), a w części ustną („jak przekazali nam ci, którzy ... stali się sługami słowa”). Ewangelista żyje w czasie, kiedy następuje przejście od Tradycji ustnej do pisanej.

Imię *Θεόφιλος* („przyjaciel Boga, kochany przez Boga oraz ten, który kocha Boga”) było bardzo rozpowszechnione w starożytności zarówno wśród Żydów (*הַיְיִדִּי*), jak i pogan, dlatego w Łk 1,1-4 odnosi się raczej do konkretnego człowieka (według niektórych źródeł starożytnych ma to być mieszkaniec Antiochii, późniejszy biskup tego miasta⁸¹), i nie ma powodu, aby doszukiwać się tutaj osoby symbolicznej, reprezentującej wszystkich przyjaciół Boga, jak uważali pisarze wczesnochrześcijańscy i ojcowie Kościoła⁸².

Czy Teofil był chrześcijaninem? Pierwsi chrześcijanie unikali odnoszenia do siebie terminów podkreślających różnice między osobami, takich jak *κράτιστος*, wszyscy uważali się za braci (zob. Mt 23,6-12). W Dz 1,1 słowa tego brak. Stąd L. Sabourin uważa, że mowa jest tu o rzymskim urzędniku otwartym na chrześcijaństwo, który w międzyczasie przyjął chrzest⁸³. Wydaje się jednak, że obydwa teksty nie dają wystarczających podstaw do takiego wniosku. Z Łk 1,4 wynika, że Teofil był osobą nawróconą, która otrzymała już podstawowy wykład wiary⁸⁴. Być może zastosowano tu pewien zabieg literacki, którego celem, zgodnie ze starożytnymi zwyczajami, było podkreślenie roli adresata dzieła, który miał zadbać o jego rozpowszechnienie, a tego mogła dokonać tylko osoba zamożna⁸⁵.

⁷⁸ Szerzej na ten temat — zob. PRETE, *dz. cyt.*, s. 67–70.

⁷⁹ ROSSÉ, *dz. cyt.*, s. 36; por. też: GRASSO, *dz. cyt.*, s. 54.

⁸⁰ SCHÜRMAN, *dz. cyt.*, s. 89. Na ten temat zob. też: TANNEHILL, *dz. cyt.*, s. 9–11.

⁸¹ SABOURIN, *dz. cyt.*, s. 53.

⁸² Np. AMBROSIUS MEDIOLANENSIS, *Expositio Evangelii secundum Lucam, 1,12* (Corpus Christianorum. Series Latina 14), Turnhout 1957; ORYGENES, *Homilie o Ewangelii św. Łukasza, 1,6* (Pisma Starożytnych Pisarzy 36), Warszawa 1986.

⁸³ Zob. SABOURIN, *dz. cyt.*, s. 53.

⁸⁴ BOVON, *dz. cyt.*, s. 39.

⁸⁵ ROSSÉ, *dz. cyt.*, s. 36; SCHÜRMAN, *dz. cyt.*, s. 74.

3.4. Wers 4

W wersie 4 Łukasz otwarcie pisze o celu dzieła: dokładne poznanie, pewność ze strony czytelnika („abyś się przekonał dokładnie”), dotycząca wcześniej otrzymanego pouczenia („o pewności rzeczy, o których zostałeś pouczony”). Pouczenie to zostało określone słowem λόγοι, które w Łk 1,1-4 pojawia się dwa razy: w liczbie pojedynczej w 2b oznacza oficjalne nauczanie ustanowionych w tym celu osób (ὑπηρεταὶ γενομένοι τοῦ λόγου); w liczbie mnogiej w 4b w wyrażeniu περὶ ὧν κατηχήθησ λόγων odnosi się do form nauczania i do informacji o Jezusie, z którymi już wcześniej spotkał się Teofil. Według H. Schürmanna Łukasz używa czasownika κατηχέω w znaczeniu technicznym: na oznaczenie pouczenia przed- i pochrzcielonego⁸⁶ Pewność, o której Łukasz chce przekonać Teofila, może dotyczyć dwóch aspektów: może to być odpowiedź na jego wątpliwości powstałe na skutek różnego rodzaju krytyk i pomówień w stosunku do chrześcijaństwa albo usystematyzowanie i pogłębienie otrzymanego wcześniej pouczenia⁸⁷ Wydaje się, że akcent spoczywa na drugiej możliwości. Łukasz, inaczej niż jego poprzednicy, podejmuje wysiłek napisania dzieła o podwójnym charakterze: z jednej strony ma to być ewangelia, przepowiadanie Chrystusa, a z drugiej dzieło historyczne. Ewangelista czyni to nie dlatego, jakoby miał wątpliwości co do kerygmatu, ale dlatego, że jest przekonany, iż jego poszukiwania jako historyka mogą okazać się pożyteczne dla potwierdzenia prawdy ewangelicznej⁸⁸. W kontekście II poł. I w., kiedy pojawiły się pierwsze kontrowersje co do chrześcijaństwa (tak widoczne choćby w listach Pawłowych i pierwszych prześladowaniach ze strony Synagogi i cesarstwa), Łukasz troszczy się o pewność zarówno historyczną, jak i teologiczną, albowiem dzieło zbawcze Boga dokonało się poprzez wydarzenia historyczne. Jego dzieło ma więc bronić prawdy o Jezusie z Nazaretu, ale również przekonywać o niej, pogłębiać i porządkować ją⁸⁹

Łukasz okazał się pisarzem, który uważnie odczytywał potrzeby swojego pokolenia: zdecydował się na usystematyzowane przedstawienie Ewangelii, oparte na najstarszej Tradycji, która utrwalona na piśmie została zabezpieczona od zniekształceń, ale też uratowana przed zacierającym pamięć wpływem czasu. Ponadto celem Ewangelisty było podkreślenie ciągłości między przeszłością a terażniejszością, między Kościołem jego pokolenia a pierwotną wspólnotą jerozolimską (Dz) i ziemskim życiem Jezusa (Łk). Ukazanie się dwuczęściowego dzieła spełniało te wymogi⁹⁰

⁸⁶ SCHÜRMAN, *dz. cyt.*, s. 93–94; por. DA SPINETOLI, *dz. cyt.*, s. 14.

⁸⁷ BOVON, *dz. cyt.*, s. 41.

⁸⁸ *Tamże*, s. 40–41; SCHÜRMAN, *dz. cyt.*, s. 92.

⁸⁹ BOVON, *dz. cyt.*, s. 41.

⁹⁰ ROSSÉ, *dz. cyt.*, s. 9.

Nie jest łatwo wskazać w Łukaszowym prologu na jeden zasadniczy punkt ciężkości, gdyż w tak skondensowanym tekście każde słowo ma swoje znaczenie i wagę. Pomimo tego, zgodnie z przeprowadzoną wyżej analizą tekstu, można by wyróżnić w strukturze periodu dwa zdania: podobnie skonstruowane, z ostatnim słowem umieszczonym w pozycji emfaticznej (w. 1c i 4b): *περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν*. Obydwa zdania wyrażają dwie zasadnicze idee, na których opiera się cała Ewangelia zaprezentowana w prologu: historiozbawcze spojrzenia na osobę Jezusa i na pierwotną wspólnotę Kościoła oraz cel dzieła — przekonać o pewności nauk pochodzących z najstarszej Tradycji, przekazanej przez Kościół pokoleniu Teofila⁹¹

4. Podsumowanie

Cztery pierwsze wersety Ewangelii według św. Łukasza stanowią wprowadzenie do całości Łukaszowego dzieła, składającego się z Ewangelii i Dziejów Apostolskich. Uważna lektura periodu odstania okoliczności powstania, cel, metodę i tematykę tych dwóch ksiąg.

4.1. Okoliczności

Ewangelista należy do drugiego pokolenia chrześcijan, ale pisze dla pokolenia trzeciego. Pisząc Ewangelię, staje w jednej linii ze swoimi poprzednikami, którzy już wcześniej próbowali napisać podobne opowiadania o Jezusie. Zwraca się do osób znających kulturę grecką, mających już kontakt z Ewangelią, które potrzebują pogłębienia i usystematyzowania pobranych wcześniej nauk.

4.2. Cel

Zasadniczym celem jest przekonanie adresatów o pewności nauk, które już otrzymali. Chodzi tu oczywiście o znane Łukaszowemu pokoleniu nauczanie Jezusa i o Jezusie, pochodzące od Apostołów. Odwołując się do najstarszej Tradycji, za której kontynuatora sam się uważa, nie tylko wypełnia lukę chronologiczną między Jezusem i Jego uczniami a trzecim pokoleniem chrześcijan, ale pragnie również uporządkować, zachować i utrwalić na piśmie Tradycję apostołską⁹²

4.3. Metoda

Największą nowością dzieła była zastosowana przez Ewangelistę metoda. Łukasz podjął się zadania historyka, napisał opowiadanie w sposób systematycz-

⁹¹ SCHÜRMANN, *dz. cyt.*, s. 91; por. też FITZMYER, *dz. cyt.*, s. 289, 300.

⁹² SCHÜRMANN, *dz. cyt.*, s. 75–76; ROSSÉ, *dz. cyt.*, s. 36.

ny, pisanie poprzedził badaniami istniejących już źródeł oraz ustnych tradycji⁹³. W swojej pracy łączył historię i teologię. Opowiadanie historii Jezusa oznaczało dla niego głoszenie Ewangelii⁹⁴. Kolejną nowością metodyczną był wybór gatunku literackiego, który ma charakter najbardziej hellenistyczny spośród czterech ewangelii. Pod piórem Łukasza opowiadanie o Jezusie i pierwotnym Kościele stało się historią, nie tracąc swojego waloru kerygmatycznego.

4.4. Temat

Tematem dzieła są wydarzenia z historii Jezusa i Kościoła pierwotnego (Łk, Dz), rozumiane jako zbawcze dzieła Boga⁹⁵

Podsumowując, można stwierdzić, że dokładne studium pierwszych czterech wersetów Ewangelii według św. Łukasza dostarcza czytelnikowi klucza do lektury całości dzieła (Łk, Dz).

Il prologo del Vangelo secondo Luca 1,1-4 — una chiave per l'opera lucana. Uno studio esegetico-teologico di Lc 1,1-4

RIASSUNTO

I primi quattro versetti del Vangelo di Luca sono un'introduzione dell'intera opera che consiste in due parti: Lc ed At. Un'attenta lettura di questi versetti svela le circostanze, lo scopo, il metodo e l'argomento del lavoro di Luca.

1. Le circostanze. L'Evangelista appartenendo alla seconda generazione dei cristiani e scrivendo alla terza si allinea con i suoi predecessori che prima di lui hanno provato a redigere il racconto di Gesù Cristo. Egli è il continuatore e servitore della Tradizione orale che è stata trasmessa dai testimoni oculari e anche della primitiva Tradizione scritta. Scrive alle persone grecofone già convertite che avevano bisogno di un approfondimento della dottrina cristiana.

2. Lo scopo principale della sua opera era far conoscere la solidità (per convincere) dell'insegnamento di Gesù e dei suoi discepoli. Luca voleva in questo modo anche riempire una lacuna cronologica tra Gesù e la sua generazione che si è generata a causa della distanza temporale dagli eventi accaduti. In questo modo Luca intendeva realizzare l'altro scopo della sua opera: ordinare, conservare e garantire in scritto la Tradizione apostolica.

3. La più grande novità dell'opera lucana si trova nel suo metodo. Luca intraprende il lavoro dello storico. Vuole scrivere un racconto ordinato, preceduto da una ricerca accurata e da un'indagine delle fonti scritte e delle tradizioni orali che giungono fin dall'origine. L'Evangelista unisce nel suo lavoro la storia e la teologia. Per Luca narrare la storia signi-

⁹³ ROSSÉ, *dz. cyt.*, s. 35–36; GRASSO, *dz. cyt.*, s. 54.

⁹⁴ SCHÜRMAN, *dz. cyt.*, s. 74.

⁹⁵ DA SPINETOLI, *dz. cyt.*, s. 45.

fica annunziare il Vangelo. La seconda novità dell'opera di Luca è il genere letterario più vicino alla letteratura ellenistica di tutti i quattro vangeli. Sotto la penna di Luca la Tradizione di Gesù e della Chiesa primitiva è divenuta letteratura storica senza perdere però il suo valore kerigmatico.

4. L'argomento dell'opera lucana sono gli eventi compiuti (nella storia di Gesù e della Chiesa primitiva) trasmessi mediante la parola dalla Tradizione e considerati come azioni salvifiche di Dio.

Concludendo si può dire che è necessaria una buona compressione di questi versetti per capire in modo corretto il messaggio dell'intera opera lucana.